

Тема уроку: Урок-дослідження «Загадкові барви мови» з елементами систематизації та узагальнення вивченого про самостійні частини мови (10 клас).

Мета: систематизувати та узагальнити відомості про самостійні частини мови; вчити дітей працювати в групах, проводити пошуково-дослідницьку роботу; розвивати пам'ять, мислення; виховувати любов до рідного слова; вчити дітей виявляти свої емоції(захоплення, здивування, радість).

Вид уроку: урок-дослідження

ХІД УРОКУ.

Вступне слово вчителя.

Чи має мова колір, запах, звук, смак? Письменниця Людмила Баграт, відповідаючи на таке питання, ствердно каже: "Так". "Візьмімо, наприклад, німецьку. Вона - кольору жовтої глини. На дотик може бути сухою, твердою, ламкою, а може бути м'якою, теплою, еластичною і піддатливою. Вона має запах розім'ятого руці дубового листя і смак волоських горіхів... Українська має біло-сіро-блакитний колір свіжовипраного полотна, на дотик - як невеличка хмарка, гладенька і пухнаста водночас, та невловима - як повітря?

Пахне вона спілими яблуками, смакує криничною водою, а звучить, як журавлиний крик. Англійська - з гіркуватим присмаком, на дотик - золотий пісок. Іспанська - кисло-солодка і звучить палким шепотом закоханого...". З огляду на особливості мови, існує цікаве, ймовірно, не позбавлене правди, жартівливе спостереження: "Іспанською розмовляють з ангелами, малярською - з гусьми, німецькою - з солдатами, українською розмовляють з дівчатами"

Загадки й тонкощі мови виявляються в словах, позаяк усьому довкола нас ми даємо назви, себто відбувається ословеснення (або омовлення) дійсності. Інакше як через мову ніщо не може існувати, бо "оговорюючи" все, ми робимо це "все" належним до нашого світу. Порівняймо: якщо балкарці мають 40 найменувань криги, а ненці 30 назв снігу, то це, зрозуміло, позначається на всіх параметрах їхнього генотипу. Так само українська ментальність та реалії національного довкілля відбиваються, як

у чистій криниці, в мові корінної нації, де кожна лексема - це своєрідний мікрообраз наших знань, "спосіб сприймання світу" (І.Огієнко).

Учень-дослідник. Слова набувають значимости лише тоді, коли до них торкається невидимий диригент - граматики. Стародавні римляни важливість граматики сформулювали так: "Граматиці підкоряються навіть імператори", а народна мудрість каже: "Без граматики не вивчити й математики". Професор Іван Вихованець вважає: "Слово поза граматикою можна порівняти з рибою, яка викинута штормом на берег і гине в безсиллі. Сила граматики в тому, що вона групує нескінченну кількість слів в обмежене число класів", отже, яке б слово в мові не виникло, воно мусить належати до певної частини мови.

Учень-дослідник. Перші спроби поділити слова на частини мови зробили вчені стародавньої Греції. Філософ Платон висловив думку про те, що кожне судження має дві частини мови - ім'я і речення, тобто дієслово. Оце і були перші дві частини мови. У сучасній граматичній структурі мови частин мови десять, кожна неповторна за значенням (іменник охоплює назви предметів,

Прикметник указує на їхні ознаки, займенник відтворює вказівність, прислівник називає ознаку дії, дієслово означає процесуальність), за словотвірними показниками, морфологічним розмаїттям та синтаксичними особливостями.

Робота I групи учнів-дослідників.

Перший учень. Уявімо, що всі слова вишикувані у велетенську армію, в якій кожна частина мови є своєрідною дивізією. Іменник за кількісними показниками створює таку дивізію, якою були б всі інші частини мови, разом узяті. Окрім того, іменник є неймовірно категоричним щодо способу висловлювання: порівняймо слово дурень (це різка характеристика, позбутися якої тяжко) і прикметник дурний (який м'якше, ніж іменник, відтворює цю негативну ознаку людини).

Отож, **іменник** - різкий, точний, безкомпромісний і владний очільник нашої мови. Ось картина-опис людських взаємин, створена за допомогою іменників.

Вітри. Хурделиці. Сніжинки. Завірюхи.

Переживання. Хвилювання. Забуття.

Тарілки. Миски. Вікна. Мухи.

Ворони. Телефони. Почуття.

Дерева. Люди. Сонце. Вітерець.

Машини. Вулиці. Трамвай. Собаки.

Дорога. Дорога. Лице. Взірець.

Прощання. Листування. Сльози. Сварки.

Прозріння. Бачення. Вагання. Слід

Коріння. Проростання. Лист. Листочок.

Повітря. Крок. Тумани. Лід.

Народження. Прощання. Голосочок.

Любов. Плекання. Забавки. Візок.

Садочок. Школа. Інститут. Змагання.

Рестарт. Повтор. Вагання. Крок.

Вітри. Хурделиці. Сніжинки. Завірюхи.

Другий учень. Прикметник - ніжний або суровий, здрібнілий або згрубілий; це, звісно, якась ознака, що є найкоштовнішою оздобою в нашому мовленні. Схиляючи голову перед величчю княгині-Мови, піддаємось впливу всеохопного тепла, коли будь-яку назву доповнюємо, уточнюємо прикметником. Наприклад, за допомогою епітетів можна змалювати красу. Унаслідок маємо красу чорно-білу, що перетворюється на світанково-росянисту, незбагнено-глибоку, жовтогарячу, а ще ефектну, дику, безлику... і гіркаво-солодку, божественну.

Просто з'явилася вона. І буденна, чорно-біла краса раптом заграла барвами. Свіжа, світанково-росяниста краса ранку, споконвічна незбагненно-глибока краса неба, жовтогаряча розхристана краса осені і зеленувато-сіра бездонна краса його очей сплелися в одній миті мого життя. Просто з'явилася вона. З'явилася усмішка

Третій учень. Маємо й інший образ краси:

I

Стигла краса природи -

Банальна, ефектна, дика

Розлиті долинами води

І вічність, як острах, безлика...

II

Брехлива краса ніколи

Не вміла й не буде мовчати.

Вона нестерпно-медова

З шкоринкою й запахом м'яти.

III

Брехлива - тонка і розхристана,

Деколи аж божественна,

Іноді - гіркаво-солодка,

А часом палить пестощами.

IV

Брехлива - не від природи,

А розумом твоїм спотворена.

Розлиті долинами води

Красою любови зчаровані

Робота в групах. Система запитань для I групи.

1. Іменник дітвора однина чи множина? (тільки однина, бо збірний). 2. Якого роду іменник фламінго? (чол.. роду, бо істота)
3. Якого роду менник ненажера? (спільний)
4. Як називається сьомий відмінок іменника? (кличний)
5. Чи правильно утворена форма найвищого ступеня порівняння самий відомий? (ні)

Робота II групи учнів-дослідників.

Перший учень. Займенник - це загадка, це втаємниченість, це прихованість.

"Характерною особливістю займенників є те, що вони наповнюються словесним змістом лише в сфері мовлення" , - зазначає проф. Іван Ковалик. Утаємниченість займенника дозволяє спроектувати текст на кожного, бо ж будь-хто з нас каже про себе "Я, мене, мені...". І хоча деякі дослідники вважають, що надмірне вживання займенників є ознакою бідності мовлення та "обмеженого коду мовця", учні відтворили портрет друга, вживаючи якнайбільше займенників.

Я завжди потребую **тебе**, тому **ми** ніколи не можемо залишатися **самі**. Для **мене** другом може стати **кожен**, але **яким він** для **цього** має бути? Замість опису **тих, які** вже є **моїми** друзями, **я** опишу **тих, які** хочуть записатися в **цей** почесний клуб (так би мовити)!

Звісно, немає **жодного** значення, **якої ти** раси, звідки **ти** родом чи **хто твоя** сусідка згори. Найголовніше **те**, щоб **ніщо** не зупиняло **тебе** на шляху до мети: "Стати другом Марії (себто **моїм**)". Не подумайте, **я** не оцінюю **себе** дуже високо

(як **вам** це, мабуть, здалося спочатку), але, зрештою, **хтось-таки** має **себе** шанувати. А **хто** це зробить краще, ніж **ти сам**!

Отож, **він** - найближчий і найдорожчий може бути: **цей, оцей, такий, отакий** чи **інший**, але будучи лише **собою** стане другом наймилішим!

Людина, **яка** ніколи не стане кісткою поперек горла **іншій** людині, **та**, **котру** ніхто і **ніщо** не зламає, **та**, **яка**, бачачи **всіх**, передусім бачить **себе**, **та**, **чиї** думки залишають глибокі сліди, а діла - глибокі, світлі думки; **отаким-то** і є **моїм** другом. Та й узагалі: **яке я** маю право встановлювати неписані закони для **тебе**, **мій** друже. І хоча це **все** вже сказане, але у **всьому** світі нехай не буде для **тебе** перешкод, щоб **я** і **ти** стали **ми**.

Тож поважай **інших**, маючи повагу до **себе**, і нехай **тобі** пощастить знайти **стільки** любові в житті, **скільки** б **ти** міг розділити на **всіх нас** (на **себе**, на **мене**, на **неї**, на **нього**), щоб отримав і **він**, і **вона**, і **ці**, і **оті**, щоб **жоден** не залишився по **той** бік **твоєї** уваги...

Другий учень. **Він** не **такий**, як **інші**, зовсім **увесь** не **такий**. **Кожна** його клітина випромінює **своє** тепло і світло, і **оце** **своє** світло **він** поширює всюди, де є. А **його** очі - я **жодного** разу не зустрічала **таких** зелено-мило-ніжно-пристрасних очей і ніколи **таких** очей ні у **кого** не зустріну. **Він** для **мене** вже не дехто, а **хтось**, **він** **той**, **хто** відкрив **мені** **мене** і залишив загадку про **себе**.

Так, насичивши текст займенниками, можна «**висловити любов**».

Третій учень. **Дієслово** - це найрізноманітніша за формами сутність нашої мови, "повноправний господар у реченні, визнаний його граматичний керівник". Ми вживаємо його природно й легко, тому й називалося воно первісно "реченіє" за аналогією до речення. А польська дослідниця проф. Діана Вечорек, вивчаючи українське дієслово, виявила таке цікаве явище як "одієслівлювання", розуміючи під цим "органічну здатність українців усе бачити в динаміці, русі і передавати це дієсловом". Ось як можна описати епізод зі свого життя, використовуючи невичерпне, різноманітне та багате українське дієслово.

Дієслівна дружба

Заосінилось, затуманилось:

Багряніло, дощило, плакало,

Ворушилось, літало, падало,

Шепотіло, гуло, балакало.

Підіймалось, зривало, дуло,
Засмутилось, лягло, поснуло...
Розвиднілось... Прокинулась, встала,
Чепурилась, цвіла, поспішала,
Бігла, дихала-задихалась.
Встигла: сяяла, привіталась,
Слухала, думала і писала,
Переживала, розповідала.
Закінчилось...
Змучилась, поверталась.
Глянула — глянув: здивувались.
Знала: не бачила — сумувала.
Забула: побачила - пригадала.
Подорослішав, виріс, змужнів.
Підійшов, посміхнувся, зрадів.
Пам'ятали, любили, дружили,
Розуміли і дорожили.
Веселішали, гомоніли.
Обійнялися і присіли.
Роздивилися, поділилися.
Посміялися й загубилися.
Сумували, зітхали, прощали,
Обіцяли, клялись - не зламали....

Попрощалися, сподівалися.

Розійшлись, але дружба зосталася.

Робота в групах. Система запитань для II групи.

1. Якого розряду займенник казна-хто? (неозначений)
2. Скільки розрядів має займенник? (9)
3. Замаскований - це яка форма дієслова? (дієприкметник)
4. виправте помилку у вживанні слів: тремтячий голос, атакуючий боєць, діючий вулкан, наступаючий рік.
5. За допомогою яких часток твориться умовний спосіб дієслів? (б, би)

Робота III групи учнів-дослідників.

Перший учень. Прислівник - різнобарвний, різноманітний і різноплановий за значенням та способом написання. Ця частина мови, вимальовуючи подвійну ознаку, стала основою для розповіді про унівський робочий день.

Щопонеділка, вранці, отак завжди, бігцем, похапцем, мимохідь.

Швидко-швидесенько. Вщерть, уещент, нещадно, по-вовчи - казна-як.

Невже?! Нарешті!!!

Повільно, нудно, цікаво (іноді). Цікавіше там -за вікном; в небі дивно. Тут знову страшенно нудно, химерно-сіро, одноманітно. Може скоріше?

Якби-то якнайчастіше скоріше. Голосно, гамірно, смішно до сліз; потім знову сумно. Сумно, нудно, врешті-

решт - голодно. Так щоуроку, щодень (одначе по-учнівському).

Додому?! Неймовірно! Рішуче, ластівкою, зозулею, стрілою... Сито, приємно, казково, по-райськи затишно.

- Де?

- Звісно вдома.

Другий учень.

Сумно, весело.

Нудно, цікаво.

Активно, пасивно.

Страшно, спокійно.

Боязко, впевнено.

Завзято, сумлінно.

Нестерпно довго. Як на подив швидко...

Все! Тепер додому!

Третій учень.

Слова на означення чисел, кількості предметів або порядку під час лічби належать до давнього шару лексики. Історія цих лексем відбиває процес удосконалення людського мислення, здатність його до ще вищого ступеня абстрагування. Коріння сучасної системи означення кількості сягає індоєвропейської прамови, в якій ім'я пов'язувалося з вираженням кількості конкретних предметів. Отже, **числівник**.

3 (три) — основа життя й мислення. Грецький філософ і математик Піфагор вважав це число досконалим, бо воно виражає початок, середину і кінець. Число три є у прислів'ях, приказках та афоризмах різних народів. З євангельської притчі походить вислів "Друг, який відрікся тричі" (йдеться про апостола Петра, який упродовж короткої літньої ночі тричі відрікся від свого Учителя). Сучасне значення — людина, дружба якої не витримала випробувань. У давнину люди вважали, що на трьох китах тримається Земля. На середньовічних малюнках можна побачити велетенських китів, які тримають на спинах земну таріль. Згодом вислів почав означати три основні засади чогось. З давньогрецьких міфів походить вислів три гарпії. Гарпій зображали крилатими істотами з дівочими головами й пазурами на руках і ногах (переносно гарпія — зла жінка). У римлян три грації (у греків — три харити) — богині краси, радощів, жіночої привабливості (ці прекрасні дівочі постаті, відомі ще з III ст. до н.е., нині є символом краси, витонченості, досконалості людини). Богині, яких завжди згадували разом, — три мойри (старі жінки, які відповідали за людське життя: одна — пряла

нитку життя, друга — проводила через усі випробування, третя — обривала її). Згадаймо також вислів третього не дано. Слов'яни здавна поклонялися Трибогу — верховному богу неба і світла, Трояну — богу місяця, ночі й будівництва, який навчив людей теслярства і різь-бярства, а вночі був володарем трьох стихій — неба, землі та підземелля.

Крім цього є:

- три образи Бога — Трійця;
- у просторі три виміри (тривимірний простір); три часи: теперішній, минулий і майбутній (має відображення в граматиці);
- у мові три граматичні особи (1-ша, 2-га, 3-тя), три граматичні роди (чоловічий, жіночий, середній);
- у математиці площа визначається трьома точками.

Четвертий учень. З числом **сім** пов'язували слово плеяда, бо в Атласа і Плейони було сім дочок, яких звали Плеядами. Вони наклали на себе руки й перетворилися в сузір'я Плеяда. Слово плеяда в переносному значенні почали вживати дуже давно: плеядою називали сім старогрецьких філософів, сім представників французької поетичної школи часів Відродження (XVI ст.).

З давньогрецьких міфів бере початок вислів місто на семи горбах (Рим). Архітектурні дива Стародавньої Греції та Єгипту (єгипетські піраміди, сади Семіраміди, усипальниця Мавзола, храм Артеміди, колос Родоський, статуя Зевса, маяк на острові Фарос) — це **сім чудес світу**. Вислів восьме чудо світу вживають тоді, коли хочуть звеличити щось, піднести над рівнем пересічного. Античний світ залишив нам вислів на сьомому небі, що нині означає найвищу радість, щастя, блаженство. З біблійних оповідей походить розповідь про сім смертних гріхів (зздрість, жадібність, розпуста, ненажерливість, гордощі, лінощі, злість), за які людина приречена довічно каратися в загробному житті. Переносне значення цього вислову — найтяжчі злочини. Це число наші пращури вважали досконалим, оскільки знали:

- сім планет (Сонце, Місяць, Меркурій, Вечера, Марс, Юпітер, Сатурн);
- сім днів тижня;
- сім кольорів веселки;
- сім нот;
- сім основних запахів.

Робота в групах. Система запитань для III групи.

1. Прислівник до побачення пишемо разом? (окремо)
2. Яка частина мови двадцятип'ятикілометровий? (прикметник)
3. Числівник дев'яносто поставте в орудний відмінок. (дев'яноста)
4. Утворіть збірний числівник від числа 30. (тридцяторо)
5. Яку синтаксичну роль виконує прислівник? (найчастіше, обставина)

Учень-дослідник. Ми намагалися розгадати таємницю українських самотніх частин мови. Бо ж, пізнаючи суть мови, ми пізнаємо саме життя, йдемо до власного прозріння, віднаходимо той український мікросвіт, що сягає глибинного духового джерела. Тому спробуймо спроектувати частиномовні особливості в самотню українську ментальність.

Отже, наполегливість та рішучість українців відтворює статичний **іменник**; красу, значимість та барви мови якнайточніше змальовує **прикметник**; утаємниченість та загадковість кожного з нас зображає **займенник**; точність - **числівник**; непересічну здатність усе аналізувати та бачити в динаміці передає **дієслово**; врешті неповторність та українськість нашої дійсності відтворює **прислівник**.

Слово вчителя.

То ж чи можемо ми відчутти мову? Так! Мову "відчуває кожна людина, бо вона живе не з мовою, а в мові, наче зернятко в середині плоду. Вона говорить мовою, думає мовою, чує мовою, вдихає її запах, відчуває її кінчиками пальців, бачить її перед собою щомиті і смакує на губах. Таку

різноманітну у виявах і унікальну за суттю. Вона - одна-єдина, проте ім'я їй - легіон". Саме легіон слів - це легіон неповторних відбитків реалій, що наповнюють наше життя.

Домашнє завдання.

Написати есе «Краса української мови» або «Загадкові барви мови».